

УДК 82.02

DOI 10.31654/2520-6966-2018-11f-93-19-25

К. П. Ісаєнко

кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології, компаративістики та перекладу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

**Іван Нечуй-Левицький: по-чу-ти "механічне серце"
(до 180-ліття письменника)**

Стаття присвячена постаті Івана Нечуя-Левицького, зокрема річниці від дня народження відомого українського прозаїка, творча спадщина якого сьогодні є недооцінена, а новітні біографічні праці, присвячені його біографії не досить відомі широкому загалові.

Ключові слова: біографія, проза, роман, канон.

Доля більшості класиків української літератури XIX століття сьогодні – це роковини, дати, присутність у шкільній програмі. А тим не менш, ми мало знаємо про "корифеїв", увічнених у довідниках, словниках, енциклопедіях і дисертаційних досліджах, які, на жаль, досі в прокрустовому ложі канонів, нав'язаних радянською методологією сприйняття і уявленнями про українську літературу як другорядну "малоросійську літературу села". Чергова ювілейна дата від народження Івана Нечуя-Левицького, аж цілих 180 років, гарна нагода для згадки про його творчість.

Літературна спадщина Івана Нечуя-Левицького пересічному українцеві пам'ятається зі школи завдяки двом творам: романові "Кайдашева сім'я" та повісті "Микола Джеря", власне, і все. А поміж тим, Іван Левицький, який взяв собі символічний псевдонім Нечуй, є потужною постаттю для української літератури і культури, не лише завдяки хрестоматійним творам.

Біографія Івана Нечуя геть небагата на авантюри та карколомні події, але так може видатися лише на перший погляд. Хто ж він, здавалося б, такий знаний і водночас – такий невідомий Іван Нечуй? Доля письменника цікавила свого часу й І. Франка, і С. Єфремова, і М. Возняка, В. Дорошкевича, Д. Донцова і В. Підмогильного і кожен з авторів спроб його життєпису віднаходив щось вагоме у нім для свого часу.

Календарний час життя Івана Нечуя був досить непростим: роки його творчої активності – 1860-ті: доба потужних випробувань

для українства, коли розвиток і становлення міг бути "не завдяки, а всупереч", час, коли реалізм як метод і просвітницька діяльність змушували нарешті українську еліту до болісного й історично тривалого самоусвідомлення та ідентифікації себе поза імперським "світоглядом служіння", час, коли Україна була поділена на частини, де можна і не можна видавати українською, час узалежнення та існування в межах двосвіту колоніального дискурсу, період лихоліття циркулярів та законів на знищення української державності, культури, мови і літератури.

Мала батьківщина письменника – село Стеблів, Черкащина. Батько, Стефан (Семен) Левицький, священник у шостому поколінні, освічений, україномовний, з чіткою громадянською позицією: далеко не кожен священник на той час мав сміливість служити в церкві та читати проповіді українською, вболівав за освіту селян, власним коштом відкрив у селі початкову школу, в якій і навчав сина. Мати ж, Ганна Трезвінська, козацького знатного роду жінка, була неписьменною і ніколи не говорила російською, але мала, за свідченням біографів, тонку і вразливу вдачу, співчутливий характер, гарно співала, була напрочуд красивою жінкою. Саме з мамою в Івана були особливі взаємини. Померла мати, коли Іванові було 13 років, вік вразливий до потрясінь. Про особливості взаємин із батьками, вплив смерті матері на долю письменника напише В. Підмогильний у своїй статті "Іван Левицький-Нечуй: Спроба психоаналізи творчості" (1927). Але ця спроба прочитання його долі крізь призму фрейдистського підходу, аналізу впливів дитинства, любов до матері і страх перед батьком, які визначили певні життєві комплекси, не дає відповідей на всі питання.

Батько мав своє коло інтелігентного спілкування, зокрема товаришував з П. Кулішем, котрому допомагав у збиранні етнографічного матеріалу, тож Іван змалку був долучений до літературного життя, допомагав переписувати пісні та зібрані матеріали для П. Куліша. Взаємини І. Нечуя з П. Кулішем – це окрема сторінка біографії для обох письменників: в часи своєї викладацької роботи у Польщі, Іван Нечуй неодноразово зустрічався з П. Кулішем у Варшаві, де той мешкав, показував йому свої твори, а з повістю "Микола Джеря" був навіть казус, коли у Кракові на вокзалі Куліш загубив валізу з рукописами. Робота Нечуя була в одному варіанті, тож довелося відтворювати все по пам'яті (для глибшого зацікавлення – цю тему, зокрема її епістолярну історію, дослідив О. Федорук).

В межах узвичаєного академізму біографічні довідки про життя і постать Івана Нечуя-Левицького акцентовані, головним чином, на

"чудасях" природи і характеру письменника, підмічені багатьма біографами: надмірна пунктуальність, чітке тримання денного режиму праці і роботи, парасоля тростиною за будь-якої погоди, традиційні маршрути прогулянок у київський період життя аж настільки, що за ним можна було звіряти годинник, любов до усамітнення, до споглядання води та краєвидів міста і нелюбов до котів та вигадкування різних приспособ для полювання на мишей у своїй квартирі тощо... Його навіть порівнюють з Г.-Х. Андерсеном, який мав схожі манери.

Справді, після того як покинув Іван Нечуй викладацьку роботу і оселився в Києві на Пушкінській 19, життя його мало вивіреним і узвичаєним ритмом. Але саме цей період і є найбільш плідним у творчості. Нам сьогодні суто технічно важко уявити той обсяг рукописної роботи, яку виконували письменники XIX ст., перш ніж їх твори опинялися у друкарні. Це величезні обсяги правок і переписувань, які вимагали організованості і посидючості. Іван Нечуй був педантичним і вимогливим. Стосовно мови, тут він був категоричним пуристом і дуже жорстко висловлювався проти поширення полонізмів і русизмів, їх використання у творах і у звичайному мовленні. З іноземних мов знав латинську, грецьку, церковнослов'янську, а французьку опанував силоміць, і першим переклав українською мовою прозу Е. Золя, якого вважав зразком у жанрі малої прози. Саме через таку мовну прискіпливість і фаховість П. Куліш довірив йому вичитувати і правити варіант першого перекладу україномовної Біблії, над якою вони працювали разом з Іваном Пулюєм. Після смерті П. Куліша І. Нечуй продовжував співпрацю із дружиною П. Куліша, О. Білозерською (Ганною Барвінок), і закінчив цей переклад, зокрема його четверту частину.

У 60-х роках він написав комедію "Жизнь пропив, долю проспав" і повість "Наймит Яріш Джеря". Працюючи в Полтавській семінарії, пише повість "Дві московки", оповідання "Панас Круть" та велика стаття "Світгляд українського народу в прикладі до сьогочасності" (про витоки міфологічного світобачення українців).

З 1873 р. – робота у чоловічій гімназії м. Кишинєва викладачем російської словесності, очолює гурток учителів, які на таємних зібраннях якого обговорювали гострі національні та соціальні проблеми, пропагує українську літературу, за що і потрапляє під таємний нагляд царської жандармерії.

70-ті роки – плідний час написання творів "Хмари", "Маруся Богуславка", "Микола Джеря", "Кайдашева сім'я", "Бурлачка", "Старосвітські батюшки та матушки", "На Кожум'яках", "Благословіть бабі Палажці скоропостижно вмерти". До слова: славнозвісна комедія

"За двома зайцями" фактично є переробка для постановки Михайлом Старицьким Нечуєвого твору "На Кожум'яках" і гумор тут – життєствердний, гострий і радісний, і аж ніяк не "низово-шароварний". Після смерті батька, оцінки якого соромився і, можливо, боявся, Іван вже підписує свої твори Нечуй-Левицький.

Зрештою, вже у 1885 покинув викладацьку роботу та переїхав до Києва, де присвячує себе власній творчості. Живе на невелику пенсію, якої ледве вистачає на харчі та плату за квартиру, часто хворіє, рідко виходить у товариство. Київський період творчості – це оповідання "Пропащі", "Афонський пройдисвіт", казка "Скривджені", повість "Поміж порогами". Але це далеко не все. На початку ХХ ст. він звертається до малої прози, пише здебільшого статті, нариси, зокрема статті "Сорок п'яти роковини смерті Тараса Шевченка" та "Українська поезія", та лінгвістичні праці "Сучасна часописна мова в Україні" та "Граматику української мови".

Восьмитомник творів І. Нечуя-Левицького, виданий ще за життя самого автора у видавництві С. Єфремова "Вир", містить далеко не всі твори, а в десятитомному радянському виданні, немає найцікавішої його публіцистики і перекладів, що закономірно. Саме публіцистика змушує "почути" і побачити, наскільки далекоглядним і сучасним був автор. Йдеться про твори "Про непотрібність великоруської літератури для України та Слов'янщини (Сьогочасне літературне прямування)" та "Українство на літературних позвах з Московщиною" – сукупно ці роботи Івана Нечуя формулюють заклик "Геть від Москви!" задовго до того, як то скаже М. Хвильовий. Ця публіцистика якраз спростовує закиди В. Дорошкевича та Д. Донцова про аполітичність і пасивність І. Нечуя.

Пізніше, після смерті письменника, С. Єфремов напише досить суб'єктивну біографію, яка стане основою для багатьох послідовників життєпису Івана Нечуя (Єфремов С. "Іван Левицький Нечуй" Лейпциг, 1925), а деякі моменти спростуються аж ось, у ХХІ ст., у сучасній роботі М. Тарнавського "Нечуваний Нечуй" (Laurus, 2016), де біограф показав долю письменника, на якому досі висить ярлик "співця села", "неотесаного провінціала і відстороненого від світу самітника", і не стільки надати нову інформацію, скільки змінити ставлення до того, що ми знаємо про епоху і письменника в ній. Власне, ця версія біографії і розвінчує єфремівську: "Незнаного Нечуя, чий портрет змальовано у цьому томі, не треба відкривати – він ховається у нас під носом" (М. Тарнавський).

Фінансові негаразди і навіть злидні особливо відчутними були у київській період життя письменника. Жив Іван Нечуй-Левицький у

маленькій квартирі на Пушкінській вулиці, з внутрішнім двориком, маленьким садом і навіть пасікою, а влітку виїздив до родичів у село або до Білої Церкви на гостини. До останнього дня працював над завершенням літературних праць. Останні дні життя Іван Нечуй провів у Дегтерівському шпиталі для одиноких людей. Поховано письменника на Байковому кладовищі.

Cherchez la femme, або Жінки в жимті Івана Нечуя

Біографи називають письменника самотнім, одинаком, відлюдьком, диваком у поведінці тощо. Тим не менш, М. Тарнавський наголосив, що "увага до жіноцтва і його чуттєвих і любовних утіх – певно, найвизначніша риса нечуєвої творчості...". Видається дуже мало ймовірним відсутність історії любові, скоріше йдеться про втаємниченість цієї сфери його життя, а відомо справді мало, хоча він тривалий час працював у жіночих навчальних закладах Польщі, мав нагоду спілкування із освіченими жінками інтелігентного кола, був цікавим ерудованим співрозмовником. У Марії Грінченко, у спогадах якої з'ясовуються деякі моменти із особистого життя Івана Нечуя часів його перебування у місті Седлеці, є і свідчення про кохання. Як пише авторка, якось на питання "чи кохав він?" була відповідь: "Кохав, аж двічі... як у Седлеці вчителював. А одружитися не судилось. З першою директор не порадив. Як дочувся, що я залицяюся, так покликав мене і спитав, чи правда? Я сказав, що правда і що хочу з нею одружитися. А він каже: не годиться педагогові дружити з такою, що амазонкою з офіцерами і кататися їздить. І одружившись їздитиме! Який же це приклад юношеству? Так як почав, як почав, то таки й розраяв. – А з другою ж чому не одружилися? – З другою сестра розраяла, каже: "Як ти житимеш із сім'єю на своє жалування? Та ще жінка схоче по балах їздити, та треба їй убори справляти. Де ти грошей набереш?" І з цією розраяла. А я вже зовсім був злагодився. І в Варшаву їздив: одержі насправляв і рояль купив оцей, що й зараз у мене. Добре, що хоч їй ще не признавався..." (Грінченкова М. Спогади про Івана Нечуя-Левицького, 1924).

Про кого йшлося у першому випадку – достеменно невідомо, але раптова зміна місця роботи (хоч сам Нечуй причиною зміни місця праці вказував своє небажання сприяти русифікації польського середовища), виїзд до Кишинева на викладацьку роботу, дає також підстави для роздумів. Друге ж кохання Івана Нечуя, це, найбільш імовірно, Надія Сольська, знатного роду жінка, рідна сестра його шкільного товариша, з якою вони навіть були кумами (деякі біографи письменника зазначають і кумівство як причину неможливості вінчання). А можливо, це просто "механічне серце" Нечуєве не здатне було кохати (П. Яценко).

Біографія як жанр сьогодні переживає нову хвилю інтересу і досліді, виходить за межі власне текстів, а бай-опіки нон-фікшн рівня набувають популярності, і українська культура тут – не виняток. Сучасні, живі, цікаві і в суті своїй метамодернові пошуки на теренах популяризації української літератури сьогодні видаються такими, що надихають на нове сприйняття української класики поза радянським соцреалістичним каноном. Тут і нова хвиля видання класики (видавництво "Основи" мають розкішні версії оформлення творів І. Нечуя, Лесі Українки, Т. Шевченка, В. Підмогильного, І. Багряного), і власне жанрові експерименти як варіант виходу за межі узвичаєного сприйняття відомої постаті. Не виняток тут і постать І. Нечуя, зокрема цікавий стартап Петра Яценка "Нечуй. Немов. Небач" (Піраміда, 2017). Це якісно нова варіація бай-опіку, за визначенням самого автора – кінороман, "стім-панк адаптація" про життя і творчість І. Нечуя, не в середовищі "село, вишні, садок", а як модернового європейського автора (яким він на свій час і був!), біографія і ціла епоха якого – матеріал для історичної реконструкції.

Наостанок для заохочення сучасному читачеві взяти до рук і перечитати твори Івана Нечуя, ємка цитата М. Бриниха, який вклав до вуст свого доктора Падлючко пораду: "Як і більшість класиків української літератури XIX століття, Нечуй-Левицький сильно пострадав од дурнуватої радянської інтерпретації його творів, яка – на рівні шкільного безпредела – лишаєцца незмінною. Шото і досі втирають бідним дітлахам про класову боротьбу й тяжке життя спершу закріпаченого, а потім розкріпаченого селянства, товчуть у ступі похабні ідейки нащот "передчуття народної грози". Все це булшіт, любі брати і сестри, тому забудьте, шо ви колись читали в школі про Кайдашів – перечитайте знову, без потреби здавать екзамен. Це Атлантида, і вона досі під водою. От вам акваланг – нирайте!" (стиль збережено за: Михайло Бриних "Шидеври Вкраїнської літератури. Хрестоматія" (Laurus, 2013)).

Література

1. Підмогильний В. Іван Левицький-Нечуй: Спроба психоаналізи творчості. Київ, 1927.
2. Єфремов С. Іван Левицький Нечуй. Лейпциг, 1925.
3. Тарнавський М. Нечуваний Нечуй. Київ: Вид-во "Laurus", 2016.
4. Грінченкова М. Спогади про Івана Нечуя-Левицького. Київ, 1924.
5. Яценко П. Нечуй. Немов. Небач. Київ: Вид-во "Піраміда". 2017.
6. Бриних М. Шидеври Вкраїнської літератури. Хрестоматія. Київ: Вид-во "Laurus", 2013.

Literatura

1. Pidmogy`l`ny`j V. Ivan Levy`cz`ky`j-Nechuj: Sproba psy`xoanalizy` tvorchosti. – K., 1927.
  2. Yefremov S. Ivan Levy`cz`ky`j Nechuj. – Lejpcy`g, 1925.
  3. Tarnavs`ky`j M. Nechuvany`j Nechuj. – Vy`d-vo "Laurus". – K., 2016.
  4. Grinchenkova M. Spogady` pro Ivana Nechuya-Levy`cz`kogo. – K., 1924.
  5. Yacenko P. Nechuj. Nemov. Nebach. – Vy`d-vo "Piramida". – K., 2017.
  6. Bry`ny`x M. Shy`devry` Vkrayins`koyi literatury`. Xrestomatiya. – Vy`d-vo "Laurus". – K., 2013.
-

Е. П. Исаенко

кандидат филологических наук, доцент кафедры славянской филологии, компаративистики и перевода Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя

**Иван Нечуй-Левицкий: по-чу-ти "механическое сердце"
(к 180-летию писателя)**

Статья посвящена личности Ивана Нечуй-Левицкого, в частности годовщине со дня рождения известного украинского писателя, творческое наследие которого сегодня недооценено, а новейшие биографические труды, посвященные его биографии недостаточно известны широкой общественности.

Ключевые слова: биография, проза, роман, канон.

K. P. Isaenko

Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Slavic Philology, Comparative Studies and Translation of the Nizhyn Mykola Gogol State University

**Ivan Nechui-Levizky: to hear "mechanical heart"
(to the 180-th anniversary of the wizard)**

The article is devoted to the figure of Ivan Nechuy-Levytsky, in particular the anniversary of the birth of the famous Ukrainian prose writer, whose creative heritage is underestimated today, and the latest biographical works devoted to his biography are not well-known to the general public.

Key words: biography, prose, novel, canon.